

Доц. кафедри міжнародного бізнесу та світової політики
Закарпатський державний університет
Соціальний розвиток Чеських і Словацьких земель
у першій половині XIX ст.

Існує стільки ж шляхів дослідження соціальних змін, скільки шляхів вивчення самого суспільства, а тому абсолютно очевидним є той факт, що соціальні умови розвитку й функціонування суспільства протягом усієї історії людства знаходилися у вічній динамці. Соціально-економічні процеси у слов'янських етносів не тільки змінювалися відповідно до загальних темпів розвитку Пруссії, Австрії, Російської імперії, але й змінювалися у різних етносередовищах відповідно до змісту власної етнокультурної специфіки. Для розуміння природи соціокультурної особливості слов'янських етносів, на нашу думку, необхідно враховувати не тільки політико-організаційну державну специфіку (а саме вона є ключем для розуміння соціальних і економічних процесів), а також і цивілізаційну природу Західної мультикультурної цивілізації. Це дозволяє виділити ключові особливості історії й культури західних слов'ян від іншого слов'янського світу, який до цього часу має певні технологічні й політико-соціальні відмінності по лінії Схід-Захід.

Актуальність нашого історичного дослідження полягає в тому, що суспільні зміни, які мали місце у середовищі західних слов'ян в першій половині XIX століття, проходили на широкому історичному тлі пробудження народів Європи і також прискорили процес національної самоідентифікації.

Мета нашої праці - висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки соціального розвитку Чеських і Словацьких земель у першій половині XIX ст.

Об'єктом вивчення в роботі є суспільний розвиток регіону, а предметом наукового аналізу в представленому дослідженні є соціальні зміни, що мали місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII - XIX ст., визначили стан і перспективи політичного розвитку цих районів Австрії.

Методи дослідження проблеми промислового розвитку, обрані автором, впливають із мети, об'єкта та предмета представленої роботи. Конкретно-історичний характер дослідження полягає у вивченні процесу економічного розвитку Чеських і Словацьких земель у динаміці та чітких хронологічних рамках (перша половина ХІХ ст.) та в певному історичному просторі (Австрія-Європа-Чеські і Словацькі землі) зумовили поєднання історичного і логічного методів та базування на принципі історизму, як найголовнішому принципі наукового пізнання.

Науковий рівень вивчення проблеми соціального розвитку чесько-словацьких земель у першій половині ХІХ ст. у сучасній історіографії залишається недостатнім. Безумовний внесок у дослідження названої проблеми внесли чеські і словацькі історики. У розвитку Чеської і Словацької історичної науки, присвяченої проблемі соціального розвитку, можна виділити декілька етапів. Перший із них - становлення марксистської історіографії. Він охоплював середину 40-х - початок 50-х років і проходив в умовах гострішої класової ідеологічної боротьби. До кінця 40-х років вирішальні позиції в історіографії зберігали представники старої історіографії. Із середини 50-х років історична наука розвивається в рамках марксистської історіографії. Ряд науковців [9;14;16;17] у своїх працях досліджують економічний і соціально-політичний розвиток Чеських і Словацьких земель, виходячи з матеріалістичного розуміння історичного процесу. Робиться спроба виявити закономірності соціально-економічного й політичного розвитку Чеських земель і Словаччини у період становлення нового типу економіки.

Із 70-х років автори досліджень приділили більше уваги з'ясуванню закономірностей соціально-економічного розвитку. Недоліками цих робіт можна вважати слабку погодженість національної історії зі всесвітньо-історичним і загальноєвропейським контекстом. Почалося дослідження організаційних форм феодального господарювання в чеських землях, зокрема дослідження соціального середовища і його специфіки, положення селян. Узагальнену картину соціально-економічного й політичного розвитку, змін статусу селянства досліджував цілий ряд науковців [1;3;5;6;10;18]. Мануфактурний період в історії Словаччини (1725-1825) знайшов віддзеркалення у працях А. Шпіса [11;24].

Значних результатів добилися історики у вивченні перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Почалося дослідження процесу розкладання феодалізму й назрівання капіталістичних відносин на селі у Чехії, Моравії, Сілезії в XVIII - першій половині XIX ст.[23;26]. Представниками марксистської історіографії у численних працях показана не тільки специфіка так званого первинного накопичення, а також вплив цього процесу на формування нової соціальної структури населення. Загалом тема промислового соціального розвитку чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст. потребує свого нового осмислення з позицій загальності світової історії і специфіки цивілізаційного розвитку.

Соціальну структуру західних слов'ян ми будемо розглядати в широкому сенсі цього поняття. Соціальна структура у широкому сенсі є об'єктивним розподілом суспільства за різними, життєво важливими принциповими ознаками. Для нас найнеобхіднішими розрізами соціальної структури у широкому сенсі слова є соціально-класова, соціально-професійна, соціально-демографічна, етнічна структура західних слов'ян. В історичному плані соціальна структура суспільства в широкому сенсі слова виникла істотно раніше, ніж соціально-класова. Тому етнічні слов'янські спільноти виникли задовго до утворення класів, а класові утворення стали наслідком появи держави.

Так, до початку XIX ст. практично жоден із численних слов'янських етносів, що знаходилися за межами Російської імперії, не мав власної державності. Більшість слов'янства знаходилася у підвладному від титульного етносу стані. Наприклад, значна частина південних слов'ян входила до складу Османської імперії: із середини XIV ст. під турецьким ярмом знаходилися болгари, з кінця XIV ст. – македонці, з середини XV ст. – серби й боснійці, із кінця XV ст. – герцеговинці і слов'яни Чорногорії. І хоча в результаті неодноразових народних повстань XVIII - початку XIX ст. іншоцивілізаційний турецький режим у Чорногорії, Сербії був послаблений зачатками регіональної автономії, проте все одно політична й економічна залежність від Османської імперії залишалася головною рисою соціокультурного розвитку південних слов'ян.

Процеси радикальних змін у всіх галузях Австрійської економіки неминуче призвів до змін у соціальній структурі всього суспільства. Економічні трансформації стали спонукальним чинником для появи нових соціальних груп і класів, які відрізнялися за своєю роллю й місцем у системі соціальних зв'язків історично визначеного суспільства. Фактори становлення класів як суб'єктів етнічного ренесансу, засновані на професійній належності, і визначають спосіб, за допомогою якого досягається різними особами власний інтерес. Великі землевласники й селяни, промисловці й купці, бюрократи, виробники, працівники заводів, учителі й усі інші професійні групи мають власний світогляд, який значною мірою, але не повністю визначається їх професійною діяльністю. Професійні групи можуть мати достатньо загальних рис для того, щоб сформувати специфічні групи із загальними політичними інтересами.

Починаючи з XVII ст., поступово під впливом становлення нових виробничих відносин феодальне суспільство перетворюється, трансформується в буржуазне суспільство із відповідними продуктивними силами. Поступовість суспільно-економічних процесів стали фактором занепаду традиційного середньовічного суспільства й зародження нової соціальної основи із відповідними соціальними групами та стратами. Процес оновлення мануфактурного виробництва, на якому використовувалася праця кріпаків, розтягнувся майже на століття, але його наслідком стало утворення нового типу підприємств з вільними найманими працівниками. У цілому, на відміну від доіндустріального суспільства з його закритою стративною системою, нове суспільство характеризувалося строкатістю й неоднорідністю соціальної структури. Навіть міська економіка залишалася в «обіймах» цехових обмежень, що перешкоджало становленню нової соціальної структури, притоку до міст капіталів і робочої сили. Так, бюргери володіли певними «колективними» перевагами перед селянами. Останнім було заборонено самостійно торгувати продуктами своєї праці. Таким чином існувала монополія городян на торгівлю [8, с.570].

Отже, відправною точкою соціальних змін загалом стали економічні зміни на селі й сільськогосподарська революція. Її початком впевнено можна вважати указ

старшого сина Марії-Терезії - Йосифа II, який отримав від неї у спадок ерцгерцогство Австрійське, королівства Богемське й Угорське. Будучи видатним державним діячем, реформатором, яскравим представником епохи освіченого абсолютизму, він уже у 1781 р. [19, s.15] видає так званий патент про підданих, за яким ліквідовувалося кріпацтво в Чехії, Сілезії та Галичині. Проте окремі «анклави вільної праці» не могли якісно змінити загальну несприятливу для економічного розвитку ситуацію. Згодом патент про підданих було поширено на Штірію, Карінтію, Угорщину, Крайну і Трансільванію. Цьому сприяв указ від 1784 р., що забороняв примушувати селян до продажу або купівлі сільськогосподарської продукції. Проте справжні зміни соціального й економічного змісту на селі почалися із прийняттям урбаріального патенту 1789 р., відповідно до якого панщина замінювалася на оброк, який сплачувався у вигляді грошової компенсації для феодалних власників. Грошовий оброк поміщику не міг перевищувати суму у більшу ніж, 17 відсотків від доходу селянина. Крім того, патент передбачав фіксований податок, що сплачувався селянином на користь держави. Він обмежувався виплатою у розмірі не більше 12 відсотків від суми річного доходу селянської сім'ї [7, с.218]. Більше того, поземельний податок ставав уніфікованим і розповсюджувався не тільки на селянські, але й на дворянські землі. Упорядкування податкової сфери, у свою чергу, стало потужним чинником для забезпечення подальшого розвитку сільськогосподарської діяльності у країні загалом.

Таким чином, товарообмін ставав вільним, а це стало сприятливою умовою для формування внутрішнього ринку й основною умовою переходу від екстенсивного до інтенсивного методу господарювання на селі. Самі аграрні структури поступово трансформувалися, набуваючи рис капіталістичного виробництва. Але цей процес характеризувався протиборством двох чинників головних тенденцій розвитку чеського і словацького села цього часу: з одного боку, поступове відмирання феодалних відносин, а з іншого - неминучий процес капіталізації сільського господарства. Цей процес трансформації села в чеській і словацькій історіографії із середини ХХ ст. характеризувався як сільськогосподарська революція, а в головному змісті цього аграрного явища вони

вбачали не тільки нововведення виробничого, технологічного, технічного й агротехнічного змісту, але й соціально-правові і класово-політичні зміни, що відбувалися в сільській місцевості [21;26].

Головні галузі сільського господарства на початку XIX ст. мали традиційну структуру - рослинництво і тваринництво. Для першого основною товарною продукцією залишалося виробництво зерна, і лише незначна частина землі відводилася під технічні й кормові культури [23, s.152].

Соціальна структура населення, зайнятого в сільському господарстві, демонструвала справжній рівень розвитку Чеських земель, для яких були характерними високий організаційний і виробничий потенціали, що з часом стало причиною промислового розвитку цієї території Австрійської імперії. Промисловий сектор у Чеських землях займав більшу частину економічного потенціалу, ніж це було в інших регіонах монархії Габсбургів, у тому числі у Словацьких землях.

Так, приблизно до середини XIX ст. безпосередньо в сільському господарстві Чеських земель було зайнято приблизно 54,4 % від всього дієздатного населення. Таким чином, решта населення земель належала до інших соціальних груп – інтелігенції, місцевих феодалів, робітників різного роду підприємств. Протилежною була соціальна ситуація у Словаччині, яка існувала головним чином за рахунок сільського господарства. У соціальному розрізі в цьому районі проживали переважно селяни, а наприкінці XVIII ст. у містах мешкало лише близько 12 % усього населення [24, s.521].

Загалом на Чеських і Словацьких землях проживала значна кількість слов'ян, що займали змішану соціальну нішу. Вони поряд із сільським господарством виконували функцію працівників підприємств. Сюди, у першу чергу, слід віднести таку велику групу населення, як сезонники, що складалися із селян, які в зимовий період працювали на різних підприємствах, зокрема в текстильній галузі. Сільське населення Словаччини активно використовувало сезонні роботи й виїздило на заробітки в багаті сільськогосподарські райони нинішньої Угорщини. Ця тенденція стабільно визначала поведінку селян упродовж першої половини XIX ст. [11, с.128].

Це явище було поширеним і у представників багатьох інших районів та професій. Загалом майже із 4.4 млн. населення Чехії постійно в сільському господарстві працювало 672 тис. людей [17, s.34-35], решта намагалася поєднувати участь у промисловому і сільськогосподарському виробництві. Так, із 25 відсотків зайнятого у промисловості населення Австрійської імперії приблизно 5 мільйонів брало участь у сезонному, або змішаному, виробничому господарстві [17, s.38]. Отже, ще на початку XIX ст. на Чеських землях переважав аграрний, а не промисловий сектор. Лише подальший розвиток економіки з наступною промисловою революцією дозволяє говорити про встановлення нового співвідношення промисловості й сільського господарства і відповідно встановлення нового співвідношення в соціальній сфері.

Характер та темпи становлення нових соціальних груп у порівнянні із відповідними явищами, що відбувалися в передових промислових країнах Європи, дозволяє говорити про певне відставання й регіональну особливість. При цьому в загальній структурі слов'ян значна частина дорослого населення (майже 55 %) до середини XIX ст. була зайнята у сфері сільського господарства [12, s.103], а тому саме його диференціація представляє для нас особливий інтерес. В основі появи широкої селянської соціальної палітри є земельна неоднорідність, а точніше розмір земельного наділу. Найбільш заможною категорією селян вважалися сідлакі, наступними були заградники, далі - великі і дрібні домкари, халупники і останніми цьому переліку були батраки [4, с.68]. Але у першій половині XIX століття майнова й соціальна диференціація в середовищі селянства ще більше поглибилася.

Наприклад, у Словаччині відбувався помітний процес зменшення того заможного прошарку населення, який мав орні землі й обробляв їх. Становлення нових верств відбувалося за рахунок швидкого зростання тієї частини сільського населення, яка не володіла землею. До цієї категорії відносилися батраки, домкари, що володіли будинком і незначним земельним наділом у вигляді городу і друга категорія - подзеляри - безземельні батраки, що не мали будинку й будь якого нерухомого майна, вони жили і працювали в заможних селян. Статистичні дані досить виразно підкреслюють процес соціальної диференціації, що відбувався на

селі. Так, після Урбаріальної реформи Марії Терезії 1771-1778 рр., коли були зафіксовані феодалні повинності селян і скорочена панщина, чисельність селянських господарств фіксувалася на рівні 62,3 % від загальної чисельності господарств, а у 1828 р. їх було вже 53,6 відсотків, напередодні революції 1848 р. доля господарств скоротилася до 44,2 % [11, с.126].

Селяни змушені були виконувати різноманітні повинності. У ряді панських маєтків у першій половині XIX ст. нерентабельна панщина замінювалася грошовою рентою, а обробка землі проводилася таким чином за рахунок найманої праці. Інші селяни, згідно з панщинним патентом 1781 р.[19, с.15] і стабільним кадастром 1843 р., були зобов'язані відпрацьовувати панщину. При цьому дрібні селяни домкари відпрацьовували лише 13 днів на рік, а заможні сідлаки могли відпрацьовувати до 60 днів на рік.

Таким чином, розміри панщини враховували економічний стан селянських господарств і не завжди мали хижацький зміст. Більше того, окремі селянські господарства мали певну можливість укріпити своє положення й за сприятливих умов поступово перетворювалися на сільську буржуазію. Решта із втратою свого земельного наділу неминуче втягувалася у сферу появи і становлення пролетаріату. При цьому вони поповнювали ряди сільськогосподарських робітників, або сезонників, ніж ставали працівниками промислових підприємств. Причиною зростання чисельності нової соціальної групи була висока сумарна величина загального податку, що накладався на селян. Він за будь-якими мірками знаходився набагато вище за межу вилучень, прийнятних з погляду економічної ефективності. За оцінкою М. Полтавського, навіть на початку XIX ст. в австрійського виробника після виконання всіх покладених на нього повинностей залишалося лише біля 30 відсотків від створеного ним продукту [7, с.324].

У чеському селі в першій половині XIX ст. переважали безземельні й малоземельні селяни. Їх загальна кількість у різних районах, коливалася від 60 до 80 відсотків. Значно менше було сідлаків – відповідно близько 20-25 відсотків [16, с.45-47], що пояснюється розвитком сільськогосподарської революції в умовах збереження великих феодалних господарств.

У соціальній структурі Чеських земель у першій половині XIX ст. помітну виробничу роль відігравали ремісники. Первинним джерелом їх формування стали цехові організації, що розташовувалися в сільській місцевості. Промисловий розвиток зробив невідворотним процес втрати зв'язку з цеховим виробництвом і з наступним переходом у групу працівників мануфактур і фабрик.

Проте процес руйнування цехів затягнувся аж до середині XIX ст., а питома вага цехового виробництва залишалася важливою з точки зору вкладу в загальний валовий продукт імперії. У найбільш розвиненому у промисловому відношенні регіоні - Північно-Східній Чехії - на початку 50-х рр. XIX ст. не менше 80 підприємств мали цехову організацію [20, s.71]. Цехова ізоляція з її станово-ієрархічною системою явно гальмувала економічний і соціальний розвиток регіону. Але надати повну свободу підприємництву австрійська бюрократія ніяк не наважувалася, тому що вважала цілком природною наявність контролю за промисловістю з боку чиновницького апарату. Недаремно Наполеон, який особисто зіткнувся з управлінськими недоліками в часи французької революції, говорив про Австрію, що вона вже не є монархією, а скоріше олігархією гіршого роду [2, с.164].

Продовжуючи курс на модернізацію економіки після смерті Йосифа II, Франц I створив такі умови господарювання, за яких уже не існувало принципових обмежень на ведення справ. Теоретично в країні можна було успішно розвивати промисловість і різні ремесла. Проте реальне вирішення питань про організацію виробництва залишалася не за самим підприємцем, а за державою. «Деякі галузі промисловості, ... були прямо проголошені нецеховими, для них був потрібний спеціальний дозвіл від властей. Сюди ж відносилися і фабрики. Щоб відкрити фабрику, був потрібен дозвіл. Уся ця колосальна кількість статутів, розпоряджень, імперських і чиновницьких декретів, циркулярів центрального і провінційного керівництва переслідувала одну мету: так регламентувати господарське життя країни, щоб, залишаючись загалом на ґрунті цехового ладу, за допомогою виняткових ухвал дати вихід для нових господарських сил, що народжувалися. Проте насправді ця купа безглузвих суперечливих поліцейських параграфів часто перетворювалася на безсилий друкарський папір, а частково нестерпним тягарем

лягала на господарське життя країни» [2, с.25-26]. Всеосяжне регулювання просто душило розвиток підприємництва. Але в цілому, поява на арені соціального життя інших нових суспільних класів – буржуазії й робітників була детермінована відмовою від цехового й переходом до промислового виробництва.

До середини XIX ст. Чеські землі залишалися переважно сільськогосподарського спрямування, а в сільському господарстві працювало 55 відсотків населення. Тому саме останні протягом багатьох років залишалися основною джерельною базою для формування робочого класу. Активно до процесу формування нового класу були включені не тільки малоземельні й безземельні селяни, а в тому числі і селяни із багатодітних сімей сідлаків. Вони, будучи молодшими, не могли отримати у спадщину землю й повинні були заробляти собі на життя працею на мануфактурах, або найматися сільськогосподарськими робітниками до власників велькостатків [13, с.46]. Отже, у чеському селі на початку XIX ст. 16 відсотків селян складали категорію незабезпечених спадкоємців сідлаків [14, с.15], тому, відповідно, вони були стабільним джерелом для становлення робітничого класу.

Крім того, становлення та кількісне розширення такої соціальної групи, як робітники, безпосередньо пов'язані з темпами розвитку економіки в умовах промислової революції. Працівниками промислових підприємств були фабричні робітники, працівники, ремісники мануфактур. Останні були найбільшою групою і були представлені переважно ткачами, або домашніми прядильниками. Фактично їх чисельність до кінця XVIII ст. становила майже 75 відсотків від усієї кількості робітників, і, принаймні, до середини 30-х рр. їх чисельність не скорочувалася [18, с.266].

У першій половині XIX ст., за статистичними даними, чисельність фабричних робітників на Чеських землях складала приблизно 20 відсотків від загального числа промислових робітників. Така незначна чисельність пояснюється тим, що високим залишався відсоток працівників, що були задіяні у дрібнотоварному ремісничому виробництві - близько 35 відсотків, до того ж у мануфактурному виробництві було зайнято приблизно 45 відсотків робітників [18, с.269].

Розвиток капіталістичних відносин у Центральній і Східній Європі зумовив утвердження нової соціальної структури суспільства та появи поряд із традиційним селянством та феодальною аристократією – слов'янської буржуазії, яка на власному етнічному ґрунті починає усвідомлювати свою політичну й економічну вагомість, хоча слов'яни й німці у Центральній Європі продовжували залишатися багатовіковими економічними партнерами. Динаміка розвитку їх ділових відносин значною мірою визначалася не тільки економічною кон'юнктурою того часу, але в тому числі традиціями, що склалися, і стереотипами у сприйнятті одного етносу іншим. Так, у Чехії пануючий клас шляхта - довгий час переважно був представлений німцями, але з появою на історичній арені чеської буржуазії виникло суперництво між чехами й німцями, що значною мірою вплинуло на зростання національної самосвідомості.

Соціальна база формування буржуазії була традиційною. Її складали шляхта та середні суспільні прошарки – торговці, ремісники, заможне селянство та багаті городяни. Особливе місце в соціальній структурі західних слов'ян традиційно займала шляхта. Економічні процеси підірвали традиційний уклад цього консервативного за духом і закритого суспільного класу. Грошові відносини стали умовою переродження шляхти у нові соціальні групи. Силою економічних і політичних обставин частина шляхти вимушена була брати участь у промисловому підприємстві й поступово ставала буржуазною і таким чином заповнювала клас підприємців. Другим джерелом поповнення капіталістичного класу стали підприємці, які за своїм походженням не належали до шляхти й починали свою діяльність у якості організаторів, або найманих керівників на мануфактурах, власниками яких була шляхта. З часом, після накопичення первісного капіталу, вони, як правило, засновували власну справу [15, s.131]. Крім того, у процес нагромадження капіталу включилося й духовенство. Наприклад, у промисловому підприємстві Моравії, на відміну від Чехії, у капіталістичному виробництві поряд із шляхтою активно конкурували представники «ділового духовенства», і лише напередодні революції 1848 р. у цьому районі з'явилися підприємці з інших соціальних прошарків [25, s.22].

Через історичні обставини для західних слов'ян проблема становлення буржуазії переплелася із труднощами формування національної буржуазії. Необхідно зазначити, що становлення буржуазії на Чеських і Словацьких землях проходило під впливом австро-німецької еміграції, що вело до формування нового капіталістичного класу на цих землях. При цьому етнічна статистика до середини XIX ст. була такою. У Чехії 61 відсоток населення складали чехи і 39 відсотків належало до німців [25, s.52]. У Моравії співвідношення слов'ян і німців було ще більшим на користь слов'ян: 72 відсотки чехів і 28 відсотків німців [25, s.52]. При цьому в загальній структурі зайнятості слов'яни в основному проживали в сільській місцевості, тоді як серед міського населення, як правило, переважали жителі німецької національності. Слов'янські працівники сільськогосподарських і промислових підприємств, як правило були національно налаштованим соціальним прошарком. Причиною такого настрою були преференції для німецьких працівників, вони в порівнянні зі слов'янами за свій труд досить часто мали більш високу оплату, але вони ж, як правило, мали більш високу кваліфікацію. Таким чином, у соціально-економічних обставинах, що склалися у другій половині наприкінці XIX ст., слов'яни прагнули подолати певну форму існуючої дискримінації за національною ознакою.

Західні слов'яни після багаторічного процесу суспільно-політичної практики, елементом якої був процес онімечення, фактично позбулися національної шляхти, а його місце зайняли феодала австрійського й німецького походження, які розчинили нечисленну автохтонну шляхту у власному середовищі. Закономірно, що ця обставина проявилася в період формування нових суспільних класів, що мало як політичні, так і прямі економічні наслідки. Так, становлення нової чеської буржуазії, відбувалося переважно з ремісників, торгівців і заможних селян, які на етапі первісного нагромадження капіталу, як правило, не мали необхідних грошових коштів для масштабного підприємництва. Тому слабка місцева буржуазія частіше займала «виробничі пустоти», що не вимагали значного первісного капіталу, це такі галузі, як харчова промисловість, сільське господарство, а тому підприємці зі

слов'янського середовища представляли незначний за чисельністю вузький прошарок дрібної й середньої буржуазії [4, с.73].

Отже, соціальна структура чеського і словацького суспільства наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. знаходилася у стадії становлення й не мала характерного для капіталізму вигляду, хоча початок промислової революції створив усі необхідні умови для переростання неосновних соціальних груп в основні. Реальна соціально-економічна ситуація швидше демонструвала загальність стагнації, що намітилася, а у її основі лежали об'єктивні причини. Вони були пов'язані із загальною неготовністю мультиплементної держави до масштабних перетворень. Усе більше й більше окремих етнічних груп підданих починали відчувати себе як нація. І хоча реформи Йосифа II дещо змінили країну, але при цьому цінності, що лежали в основі дій старої аристократії, цінності нової державної бюрократії й віденської буржуазії, були в основному старими, квазіфеодальними [8, с.593]. Більш-менш помітна соціально-економічна модернізація австрійської імперії, що стала наслідком промислової революції, реально почалась у 30-40-і рр. XIX ст. У результаті промисловість Австрії й Богемії почала набирати певних обертів, проте швидкість темпів перемін явно не задовольняла суспільство, економіку і промисловість. Певним доказом загального відставання є дані про споживання вугілля, яке було в той час універсальним паливом для промислового сектора економіки. Так, в Австрійській імперії у 1850 р. споживання вугілля на душу населення було в чотири рази нижчим, ніж у країнах німецького митного союзу, і в п'ять з половиною разів менше, ніж у Франції [8, с.612].

Отже, реформи кінця XVIII ст., внутрішній розвиток Австрійської імперії першої половини XIX ст. призвели до відміни жорсткої цензури, ліквідації особистої залежності селян, розвитку освітньої системи. Нові соціальні групи слов'ян, які народжувалися в умовах промислової цивілізації, швидко усвідомлювали, що в австрійській державі їх право на збереження власної ідентичності потребує додаткових охоронних заходів й організаційних зусиль з боку національних культурних і просвітницьких товариств. Крім того, розширення соціальної структури, її зміна й ускладнення в Чехії та Словаччині досить тісно були пов'язані

з етнографічною специфікою, яка існувала на цих землях Австрійської імперії. Поряд із корінними слов'янськими етносами досить компактно проживали численні групи німецького населення, а космополітичний австро-німецький характер став вагомим фактором процесу формування соціальної структури цих земель. Тому соціальна еволюція проходила в двох напрямках: з одного боку, активно відбувався процес формування нової соціальної структури, а її становлення проходило на тлі двох основних класів феодального суспільства. Так, формування чеської і словацької нації відбувалося за рахунок численного селянства й міських низів, саме вони ставали сільськогосподарським та міським пролетаріатом. З іншого боку джерелом для становлення великої промислової, торгової й фінансової буржуазії меншою мірою був національно-слов'янський етноелемент, а більшою австро-німецький, хоча у третій чверті XIX ст. такий перекис, що був пов'язаний із неповною соціальною структурою слов'янського населення, поступово починає змінюватися.

Анотація

Метою дослідження є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки соціального розвитку Чеських і Словацьких земель у першій половині XIX ст. Об'єктом вивчення в роботі став суспільний розвиток регіону, а предметом наукового аналізу в нашому дослідженні є соціальні зміни, що мали місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII - XIX ст.ст. Реформи кінця XVIII ст., внутрішній промисловий розвиток Австрійської імперії першої половини XIX ст. призвели до відміни жорсткої цензури, ліквідації особистої залежності селян, розвитку освітньої системи. Нові соціальні групи слов'ян, які народжувалися в умовах промислової цивілізації, швидко усвідомлювали, що в австрійській державі їх право на збереження власної ідентичності потребує додаткових охоронних заходів і організаційних зусиль з боку національних культурних і просвітницьких товариств. Загалом, соціальна структура чеського і словацького суспільства

наприкінці XVIII - першій половині XIX ст. знаходилася на стадії становлення й не мала характерного для капіталізму вигляду, хоча початок промислової революції створив усі необхідні умови для переростання неосновних соціальних груп у основні

Аннотация

Целью нашей статьи стало исследование закономерностей и специфики социального развития Чешских и Словацких земель первой половине XIX в. Объектом изучения в работе стала проблема социального развития региона, а предметом научного анализа в данном исследовании стали социальные изменения, которые имели место в Чешских и Словацких землях на рубеже XVIII - XIX в.в. Реформы конца XVIII в., внутреннее промышленное развитие Австрийской империи первой половины XIX в., привели к отмене цензуры, ликвидации личной зависимости крестьян, развитию образовательной системы. Новые социальные группы славян, которые рождались в условиях промышленной цивилизации, быстро осознавали, что в австрийском государстве их право на сохранение идентичности нуждается в дополнительных охранительных мероприятиях и организационных усилиях не только со стороны государства, но и со стороны культурных, просветительских этнических общества. В целом, социальная структура чешского и словацкого общества в конце XVIII - первой половине XIX в. находилась в стадии становления, хотя начало промышленной революции создало все необходимые условия для перерастания неосновных социальных групп в основные.

Annotation

The objective of the present-day investigation is to clear up the course, regularity and the social development of the Czech and Slovak lands in the first half of the XIX th century. The object of the given research (investigation) is the social development of the set region. The subject of this scientific analysis is the social changes that occurred on the Chez and Slovak lands in the late XVIII th and early XIX th centuries. The reforms of the late XVIII century and the domestic industrial development of the Austrian Empire in the

first half of the XIX century led to the cancellation of tight censorship (censorship limitation), elimination of individual dependence of peasants and of course to the development of the education system. As a whole the social structure of the Czech and Slovak societies, at the end, were in the process (stage) of formation and didn't have the acquired form of the capitalism. Though the beginning of the industrial revolution has created all the necessary conditions for the overgrowing of the minor (second-rate) social groups.

Список використаної літератури

1. Алексашкина Л.Н. Социально-экономическое расслоение чешского крестьянства накануне революции 1848-1849 гг. // Центральная и Юго-Восточная Европа в период перехода от феодализма к капитализму. Под ред. В.И. Виноградова. – М.1974. - С.53-58.
2. Бах М. Австрия в первую половину XIX века. - СПб., 1906. – 453 с.
3. Гогина К.П. Аграрные отношения в чешских землях в первой половине XIX в. / Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. М.: Наука 1970. – С. 7-23.
4. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Диссертация на соискание ученой степени к.и.н. – М., 1996. - 268 с.
5. Мыльников А.С. Социальная структура общества в Чешских землях / Социальная структура общества в XIX в. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы. – М.: Наука, 1982. – С. 68-86.
6. Мыльников А.С. Комплексное изучение проблемы «закономерности развития народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху перехода от феодализма к капитализму / Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы. – М.: Наука, 1979. - С. 57-68.
7. Полтавский М.А. История Австрии. Пути государственного и национального развития. - М., 1992. - Ч. 1. – 562 с.

8. Травин Д. Европейская модернизация. - СПб: Terra Fantastica, 2004. - Кн.1 - 665 с.
9. Удальцов И.И. Очерки из истории национально-политической борьбы в Чехии в 1848 году. – М., 1951. – 251 с.
10. Фрейдзон В.И. Социальная структура накануне и в начале «национального пробуждения» в Австрийской империи // У истоков формирования наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. – М.: «Наука», 1984. – С.35-40.
11. Шпис А. Основные черты социального развития Словакии в конце XVIII – первой половине XIX в. / Социальная структура общества в XIX в. – М. «Наука», 1982. - С.125-135. С.128.
12. Horská-Vrbová P. Kapitalistická industrializace v českých zemích. - Praha, 1970. – 373 s.
13. Karniková L. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914. – Praha, 1964. – 344 s.
14. Kutnar F. Česká obrozenská společnost na prahu velké buržoazní revoluce francouzské. / Sborník vysoké školy pedagogické. - Olomouci, 1955. - Historie II. - S.5-53.
15. Matejček J., Pitronová B. Formování buržoazie v manufakturní období. // Hospodářské dějiny. - Praha 1979. - № 3. - S.125-138.
16. Myška M. Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku. – Praha, 1984. - 293 s.
17. Mzška M. Morava a Slezsko v hospodářském a společenském vývoji předbřeznového Rakouska // Slezský sborník. - 1957. - № 1. - S.29-45.
18. Novotný K. Vytváření manufakturního dělnictva v českých zemích a projevy jeho sociální aktivity // Společenské vědy ve škole. - 1977. - № 9. - S.254-269.
19. Patent o zrušení nevolnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 1781. // Naše národní minulost v documentech. – Praha, 1972. - D. II. - S.13-17.
20. Pisling T. Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen. – Prag, 1856. - 386 s.
21. Purš J. Průmyslová revoluce. Vývoj pojmů a koncepce. – Praha, 1973. – 288 s.

- 22.Šmelhaus V. Výrobní situace velkostatkového i selského hospodářství českých zemích ve 30. a 40. letech 19. století. // Vědecké práce zemědělského muzea. - 1980. - № 20. - S.147-159.
- 23.Šmelhaus V. Základní problémy vývoji zemědělství v českých zemích v období 1750-1850. // Vědecké práce zemědělského muzea. - 1979. - № 19. - S.37-46.
- 24.Špiesz Anton. A kritériách mestskosti na Slovensku v období neskorého feudalizmu. // Historický časopis. – 1972. - № 4. - S. 514-531.
- 25.Vítula J. Socialní otázka v moravském tisku do poloviny 19. století. - Praha, 1975. - 316 s.
- 26.Vondruška V. Zemědělská revoluce na rustikalu v polovině 19. století. // Sborník historický. - 1985. - № 31. - S.83-140.